

ДВА ДОКУМЕНТИ З ЧАСІВ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1917 – 1921)

Публіковані тут документи нещодавно виявлені в процесі науково-технічного упорядкування т.зв. Празького архіву в Центральному державному архіві громадських об'єднань України. Автори їх відомі українські військові діячі, учасники Визвольних змагань 1917 – 1921 рр. Перший документ – це складена 1 вересня 1919 р. колишнім командиром 9-го стрілецького полку полковником П.Шандруком записка „Специфічні особливості війни з більшовиками”. Вона збереглася в особистих паперах колишнього наказного отамана військ УНР генерал-хорунжого О.Осецького. Другий документ – рапорт генерал-хорунжого Ю.Тютюнника Головному отаманові військ УНР С.Петлюрі від 6 листопада 1921 р. про підготовку й початок широко відомого Другого зимового походу (Листопадового рейду 1921 р.) частин Армії УНР у радянську Україну. Копію цього рапорту виявлено серед матеріалів Товариства бувших вояків Армії УНР у Франції.

№ 1

*Записка командира 9-го стрілецького полку
3-ої Залізної Херсонської стрілецької дивізії Армії УНР
полк П.Шандрука
про особливості бойових дій проти радянських військ в Україні*

1 вересня 1919 р.

*Специфічні особливості війни з більшовиками
(Власний погляд бувшого командира 9-го стрілецького полку
полковника Шандрука)*

Самим міцним рішучим ворогом України впродовж вікової історії нашої нації була Росія, тим більш тепер, коли влада в такій великій по терену державі потрапила в руки лівих соціалістичних партій, в руки більшовиків. З першого дня існування, себто з 25.Х 1917 року, Совітська Росія ставилася вороже до національного пробудження України. Які вони не були погані політики, але ж добре розуміли, що незалежне існування України як великої держави для них повний крах, і тому ордою посунули на нас, маючи на меті знищити всілякі прояви національного руху.

Період 1918 року для нас малоцікавий, бо в цей рік присутність на нашій території чужинців, може й бажавших нашого існування, але з боку своєї користі, відштовхнула, з одного боку, творчі національні сили, а, з другого боку, просто не пустила їх до праці на будівництво нашої Республіки. І тому можна рахувати, що історія будівництва нашої національної незалежної держави починається з другої половини листопада 1918 року, коли могутнім поривом народу був скинутий з престолу гетьман Скоропадський. В той час [все], що було дійсно розумне, все, що хотіло вивести народ на шлях державності, пішло вперед і повело за собою народ, повело його до бажаної волі і щастя.

Від того часу до сьогоднішнього дня пройшло 9,5 місяців і цей період можна поділити на 2 частини: I – відхід наших армій під натиском більшовиків за р. Збруч і наступ вперед після 1 червня цього ж року. Цікаво, що, йменуючи себе прихильниками пригнобленого народу, російські більшовики не починають наступу на Україну, доки у нас панував гетьман¹,

а почали сунути сюди тільки тоді, як почався дійсно національно-демократичний рух, а це дійсно для них було страшно, бо народоправство починало свою історію в усьому світі, бо гетьманство-монархізм було віджитим і вдергатись ніяк не могло в той час, коли ломалися тисячолітні престоли і летіли, як висохлий цвіт қоні. І от вони почали наступ. Цей наступ був для них успішним, бо вони вже тоді мали армію, як у нас армія носила характер виключно партизанський і той невеличкий Запорізький корпус – єдине, що мав сталий військовий характер, не могло здергати у сто разів переважаючого ворога. Крім того, демагогічні способи агітації серед нашого темного селянства відіграли велику роль в цій справі – селяни чекали більшовиків, як якогось щастя. Врешті, нам прийшлося відійти, і наше щастя, що було куди.

Ми відпочили, згуртувалися, підучилися, а селянство і все громадянство покоштувало більшовизм і наступив час, коли можна було почати йти додому. Ми пішли і дуже успішно. Впродовж трьох місяців звільнена від ворога більшість нашої території. В лави ворога внесена велика паніка, і він тікає, тим більш, що ми навчилися воювати з ним. Період наших невдач ґрунтувався головним чином на: 1 – відсутності організованої армії, 2 – браку технічних засобів боротьби і 3 – ведення боротьби виключно вздовж і по лініях залізниць, що частково викликалося тим, що війна велася взимку.

Тепер наша тактика була змінена, ми організувалися, ми йшли не по залізницях, або пересікали їх, або йшли між лініями залізниць. Ворог не витримував нашого наступу, тепер село підтримувало нас, хоча в більшості пасивно, а в деяких місцевостях й ефективно (повстанці), а з цього складався настрій військ.

Більшовики (торкається більшовицьких формувань на Україні).

1. Українські більшовицькі частини майже зовсім не можна рахувати регулярними. Штучно сколочені жорстокою дисципліною. Є нахил до грабіжництва. Настрій непевний. Технічне оснащення частини погане. В більшості всі ці частини мають характер початку організації, як також імпровізації. Молодший командний склад невисокої вартості, звідки немає військової [розвідки], помічається звичка до агентурних відомостей, а це гаразд, коли населення прихильне. Тепер ж в більшості ведуть тактичні операції всліпу.

2. Наступ ведуть досить гарно і завзято, але перша невдача деморалізує їх. Бронепотяги оперують гарно і відважно, бо склад мають з кращого і свідомого елементу.

3. До оборони, можна сказати, нездатні, набій здалеко відстані витрачають даремно дуже багато, при наближенні до них швидко кидають позицію. Взагалі не люблять відходити далеко від залізниць. Вищі начальники мають ініціативу, широко користуються, коли можливо, допомогою населення для заколоту в тилу, на крилах і т.п., пробують обходи і оточення, але виконання кустарного типу.

Що нам необхідно для захисту держави

Коли ми будемо мати невелику, але міцну свідомістю армію, виховану на принципі „вперед” з додатком кінних з'єднань до широких операцій на крилах і в тилу, гарно виховані розвідчі частини, а по залізницях на вузлах опірні пункти і бронепотяги, то мені здається, що цей ворог, психологічно-історичний раб (Московщина), не дуже страшний.

1.09 1919 року
м. Кам'янець[-Подільський]

Бувший командир
9-го стрілецького полку
полковник Шандрук

*Рапорт
начальника партизансько-повстанського штабу УНР
генерал-хорунжого Ю. Тютюнника
Голові Директорії і Головному отаманові військ УНР С. Петлюрі
про початок Другого зимового походу військ УНР в Україну*

6 листопада 1921 р.

Цілком таємно

Панові Головному отаману

Рапорт

Після прийняття рішення про необхідність підняття загального повстання в Україні польовий повстанський штаб приступив до підготовчих чинів щодо його організації. Вирішено було пустити 2 відділи: південний – на Поділля, північний – на Волинь. Водночас мусить бути переведений комбінований виступ в Першій повстанській групі під керуванням командира I-ї групи генерал-хорунжого Гулого.

Подільський відділ. Керівником цього відділу призначено командира 4-го кінного Київського полку підп. Палія. Подільський відділ, який сконцентровався перед виступом в м. Копичинці, укомплектований козаками 4-ї Київської дивізії в кількості до 700 людів. Цей відділ мусить бути кінним. 25 жовтня ц.р. Подільський відділ дістав зброю: 200 рушниць, 10 000 набоїв, 5 кулеметів, 4 стрічки з набоями і 12 без набояв і в ніч з 25 на 26 жовтня перейшов р. Збруч в пішому порядку (кінних було 12 чоловік). Про діяльність та успіхи підп. Палія мають відомості з преси, а також доповідь начальника Тернопільського постерунку сотника Кузьменка-Титаренка, що 27.10. повстанцями за допомогою відділу із загону підп. Палія було зайнято м. Кам'янець[-Подільський]² і цілім відділом було зайнято м. Проскурів³, при цьому розбито частини червоноармійців, що перебували в м. Проскурів, а один полк було захоплено цілком. 1.11. в районі Шепетівки стався бій невідомо з ким, були чутні гарматні постріли.

Волинський відділ. Сформовано під командою генерал-хорунжого Янченка. При цьому відділі перебуває партизансько-повстанський штаб. Сконцентровався цей відділ в районі станції Моквин – Костопіль. Укомплектований він старшинами і козаками 4, 6 і 3-ї дивізій, які зведені в одну Київську дивізію. Її склад – до 900 козаків. Переведено поділ по родах зброй: дві бригади піхоти, одна гарматна, одна кінна сотня, технічна сотня і польова варта.

Озброєння Волинського відділу: рушниця російського зразка – 417, набоїв – 70 000, австрійських рушниць – 13, набоїв до них 4 000, кулеметів „максим” – 7, „кольт” – 24, „люїс” – 2 з набоями і стрічками до них, шабель – 300, списів – 150, підривного матеріалу: піроксиленових шашок – 150 і 150 кг піроксилену та 600 ручних гранат.

Разом з повстанським штабом переходить кордон і стислий апарат цивільного керування, а також штаб І-ї повстанської групи під керуванням підп. Ступницького.

Зараз, 2 листопада ц.р. о 18 годині, партизансько-повстанський штаб перебуває в селі Балашівці, 18 км від кордону, та в ніч з 3 на 4 [листопада] разом з Київською дивізією має перейти польсько-український кордон та розпочати збройну акцію.

Окремо треба сказати про стан взуття, одягу старшин та козаків, що відбули на повстання. *Взуття*: 35% цілком роззуті (босі), а решта дуже в кепському стані. *Одяг*: 50% без шинелей, одяг старшин і козаків старий і потертій. Великий брак на білизну. Для полагодження взуття прийнято партизансько-повстанським штабом такі заходи: для босих закуповують постоли (лікові), старе взуття по можливості полагоджується.

Від командира І-го повстанського відділу генерал-хорунжого Гулого донесення не надходило. Рахую, що в разі успіху, через тиждень після моого переходу, решта дивізій Армії УНР мусить бути готова для пересування на терен України для організації захопленого терену.

Незважаючи на тяжкі умови, в яких доводиться переводити повстання, настрій старшин і козаків, що йдуть в Україну, є цілком задовільний і гарний. Загартовані в боротьбі з ворогом своєї Батьківщини – московськими окупантами вони з твердою вірою в успіх сміливо йдуть вперед на рішучий бій, відчуваючи історичну правду і святість своєї справи.

Пане Головний отамане! Я, старшина партизансько-повстанського штабу, всі старшини і козаки, відбуваючи на Україну, перед брамою рідного краю шлем Вам своє привітання з міцною вірою на близьке побачення на землях наших прадідів.

6.11.1921 р.

Генерал-хорунжий Тютюнник
Помічник по військовому керуванню
Генштабу підп. Отмарштейн

З оригіналом згідно:
Хорунжий Скрипник

ЦДАГО України. – Ф.269. – Оп. 2. – Спр. 121 (аркуші не пронумеровані).

ПРИМІТКИ

¹ Це помилкове твердження, адже в цей час радянська Росія була зв'язана умовами Берестейського миру з Німеччиною та її союзниками й вела переговори про мирну угоду з Українською Державою П.Скоропадського. А втім, у серпні 1918 р. більшовики спробували були підняти збройне повстання в Україні проти гетьманського режиму, однак воно через брак сприятливих умов і недостатню підготовленість не мало успіху.

² Повстанці не захопили Кам'янець-Подільський.

³ Повстанці не захопили Проскурів.

⁴ У деяких виданнях ідеться про 36 кулеметів „колт”.